BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIGA BADIIY ASARLARNI O‘RGATISHNING ZAMONAVIY PEDAGOGIK ASOSLARI

Axmedova Mahliyo Ruziboy qizi
Samarqand davlat pedagogika instituti

Annotatsiya. *Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga badiiy asarlarni o‘rgatishning pedagogik, psixologik va metodik asoslari yoritilgan. Badiiy matn bilan ishlash jarayonida o‘quvchilarning o‘qish savodxonligi, matnni tushunish, mustaqil fikrlash, tasavvur qilish, estetik did va nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Shuningdek, boshlang‘ich ta’limda dialogik o‘qish, interfaol metodlar, savol-javob, muammoli vaziyat, obrazlarni tahlil qilish, ijodiy topshiriqlar va multimodal vositalardan foydalanishning didaktik imkoniyatlari tahlil qilingan. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar asosida badiiy asarni o‘rgatish faqat matn mazmunini qayta hikoya qilish bilan cheklanmasdan, o‘quvchini matn bilan faol muloqotga kiritish, uning shaxsiy tajribasi va fikrlarini badiiy mazmun bilan bog‘lashga yo‘naltirilishi zarurligi asoslangan.*

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta’lim, badiiy asar, badiiy matn, o‘qish savodxonligi, matnni tushunish, dialogik o‘qish, o‘qish kompetensiyasi, estetik tarbiya, interfaol metod, ijodiy fikrlash.*

Kirish

Boshlang‘ich ta’lim bosqichi o‘quvchining o‘qish, yozish, tinglash va fikrini og‘zaki hamda yozma shaklda ifodalash ko‘nikmalari shakllanadigan muhim davr hisoblanadi. Mazkur jarayonda badiiy asarlar alohida pedagogik ahamiyat kasb etadi. Chunki badiiy matn o‘quvchiga nafaqat axborot beradi, balki uning hissiy-emotsional dunyosiga ta’sir ko‘rsatadi, tasavvurini kengaytiradi, axloqiy tushunchalarini shakllantiradi hamda atrof-muhit va insonlar o‘rtasidagi munosabatlarni anglashiga yordam beradi.

Boshlang‘ich sinflarda badiiy asarlarni o‘rgatishning asosiy maqsadi o‘quvchiga matnni o‘qitishning o‘zi emas, balki o‘qilgan asarni anglash, undagi mazmun va g‘oyani tushunish, qahramonlarning xatti-harakatlariga munosabat bildirish, voqealar

o‘rtasidagi sabab-oqibat aloqalarini aniqlash hamda o‘z fikrini asoslash qobiliyatini rivojlantirishdan iborat.

Bugungi kunda xalqaro tadqiqotlarda ham o‘qish jarayonining dialogik va interaktiv xarakteriga katta e’tibor berilmoqda. 2026-yilda e’lon qilingan meta-tahlilda 2000–2025-yillar oralig‘idagi 64 ta tadqiqot va 10 463 nafar bola ma’lumotlari umumlashtirilib, dialogik o‘qishning o‘qish savodxonligi, dekodlash va matnni tushunish bilan bog‘liq natijalarga ijobiy ta’siri qayd etilgan.

Badiiy asarlarni o‘rgatishning pedagogik ahamiyati

Badiiy asar boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun o‘ziga xos pedagogik vosita hisoblanadi. Asar mazmuni orqali o‘quvchi yaxshilik va yomonlik, do‘stlik va xiyonat, mehnatsevarlik va dangasalik, halollik va adolatsizlik kabi tushunchalarni hayotiy obrazlar va voqealar asosida anglay boshlaydi.

Badiiy asarning tarbiyaviy imkoniyati uning bevosita didaktik nasihatidan ko‘ra, qahramonlarning xatti-harakatlari va voqealarning rivoji orqali o‘quvchida mustaqil xulosa hosil qilishi bilan belgilanadi. Shu sababli o‘qituvchi asar mazmunini tayyor holda izohlab berishdan ko‘ra, o‘quvchini savollar, muhokama va tahlil orqali mustaqil xulosaga olib kelishi maqsadga muvofiq.

Badiiy asarlar bilan ishlash quyidagi pedagogik vazifalarni bajarishga xizmat qiladi: o‘quvchilarning o‘qish texnikasini rivojlantirish; matn mazmunini anglash va tahlil qilish; lug‘at boyligini kengaytirish; og‘zaki nutqni rivojlantirish; mustaqil va mantiqiy fikrlashni shakllantirish; tasavvur va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish; estetik didni shakllantirish; milliy va umuminsoniy qadriyatlarni anglash; o‘quvchining kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining psixologik xususiyatlari

Badiiy asarni tanlash va uni o‘rgatish metodikasi o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos bo‘lishi kerak. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari konkret obrazlar, voqealar, harakatlar va qiziqarli syujet orqali bilimni nisbatan oson o‘zlashtiradilar. Shu sababli dastlabki bosqichda mazmuni sodda, syujeti tushunarli, qahramonlari aniq va o‘quvchining hayotiy tajribasiga yaqin bo‘lgan asarlardan foydalanish samarali hisoblanadi.

Badiiy matnni idrok etishda bolaning hissiy munosabati ham muhimdir. Masalan, qahramonning quvonchi, qo‘rquvi, xatosi yoki jasorati haqida suhbat tashkil etish o‘quvchining matnga nisbatan shaxsiy munosabatini shakllantiradi.

Shuning uchun o‘qituvchi:o‘quvchining yoshiga mos asar tanlashi; matnning murakkablik darajasini hisobga olishi; notanish so‘zlarni oldindan aniqlashi; matn

mazmunini o‘quvchining hayotiy tajribasi bilan bog‘lashi; o‘quvchini savol berish va o‘z fikrini bildirishga rag‘batlantirishi lozim.

1.

Badiiy asarni o‘rgatishning zamonaviy metodik yondashuvlari

1. Dialogik o‘qish

Dialogik o‘qish zamonaviy ta’lim metodikasida badiiy matnni o‘zlashtirishning samarali shakllaridan biri sifatida qaraladi. Bunda o‘qituvchi faqat matnni o‘qib yoki tushuntirib bermaydi, balki o‘quvchilarni doimiy savol-javob, fikr almashish va matnni izohlash jarayoniga jalb etadi.

Masalan:

— Qahramon nima uchun bunday qaror qabul qildi?

— Siz uning o‘rnida bo‘lganingizda qanday yo‘l tutardingiz?

— Voqeaning oxiri boshqacha bo‘lishi mumkinmidi?

— Asardagi qaysi voqea sizga ko‘proq ta’sir qildi?

Bunday savollar o‘quvchini oddiy reproduktiv javobdan yuqori darajadagi fikrlashga olib keladi. 2026-yilgi meta-tahlil dialogik o‘qishning o‘qish savodxonligi va ayniqsa matnni tushunish bilan bog‘liq ijobiy natijalarini ko‘rsatgan.

2. Asarni o‘qishdan oldingi faoliyat

Badiiy asarni o‘qishdan oldin o‘quvchining mavzu bo‘yicha mavjud bilimlarini faollashtirish muhim. Buning uchun rasm, sarlavha, kalit so‘zlar yoki qisqa savollardan foydalanish mumkin.

Masalan, asar tabiat haqida bo‘lsa, o‘quvchilardan:

“Tabiatni qanday asrash mumkin?”

“Tabiatga zarar yetkazilsa, qanday oqibatlar yuz beradi?”

kabi savollar orqali dastlabki fikrlarini bildirish so‘raladi.

Bu usul o‘quvchining oldingi bilimlari bilan yangi matn o‘rtasida bog‘lanish hosil qiladi.

3. Matnni qismlarga ajratib o‘qish

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun katta hajmdagi matnni bir marotaba o‘qib, to‘liq tahlil qilish qiyin bo‘lishi mumkin. Shu sababli matnni mazmuniy qismlarga ajratib o‘qish samarali metodlardan biridir.

Har bir qismdan so‘ng:

nima sodir bo‘ldi?

kim ishtirok etdi?

nima sababdan bunday voqea yuz berdi?

keyin nima bo‘lishi mumkin?

kabi savollar beriladi.

Natijada o‘quvchi syujet rivojini bosqichma-bosqich anglaydi.

4. Obrazlarni tahlil qilish

Badiiy asarning markaziy elementlaridan biri obrazdir. Boshlang‘ich sinflarda obrazlarni murakkab nazariy kategoriyalar asosida emas, balki ularning xatti-harakati, nutqi, qarorlari va boshqa qahramonlar bilan munosabati orqali tahlil qilish maqsadga muvofiq.

O‘quvchilarga quyidagi topshiriqlar berilishi mumkin:

Qahramonning xarakteri qanday?

Uning ijobiy va salbiy jihatlari nimalardan iborat?

Qahramonning qaysi harakati sizga yoqdi?

Siz uning xatti-harakatini qanday baholaysiz?

Bunday topshiriqlar o‘quvchining tahliliy va baholovchi fikrlashini rivojlantiradi.

5. Ijodiy topshiriqlardan foydalanish

Badiiy asarni o‘rganishda ijodiy topshiriqlar o‘quvchilarning matnga faol munosabatini shakllantiradi. Masalan: asarga boshqa sarlavha topish; voqeani davom ettirish; qahramonga maktub yozish; qahramon nomidan hikoya qilish; asar asosida rasm chizish; voqealar ketma-ketligini tiklash; dialog tuzish; asar mazmunini sahnalashtirish.

Bunday mashg‘ulotlarda o‘quvchi tayyor ma’lumotni qabul qiluvchi emas, balki matn bilan ishlaydigan faol subyektga aylanadi.

Badiiy asarni o‘rgatishda interfaol metodlarning o‘rni

Zamonaviy boshlang‘ich ta’limda interfaol metodlardan foydalanish badiiy matnni chuqurroq o‘zlashtirish imkonini beradi. “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Insert”, “Besh barmoq”, “Venn diagrammasi”, “Qahramon xaritasi”, “Voqealar zanjiri” kabi metodlar matnning turli jihatlarini tahlil qilishga yordam beradi.

Masalan, **“Qahramon xaritasi”** orqali o‘quvchilar qahramonning tashqi ko‘rinishi, xarakteri, xatti-harakati, maqsadi va boshqa obrazlar bilan munosabatlarini aniqlashlari mumkin.

“Voqealar zanjiri” metodi esa asardagi voqealarni ketma-ketlikda joylashtirishga xizmat qiladi. Bu metod o‘quvchilarning sabab-oqibat munosabatlarini anglash qobiliyatini rivojlantiradi.

Dialogik pedagogika bo‘yicha meta-tahlillar ham o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi mazmunli muloqot, savol-javob va o‘quvchining faol nutqiy ishtiroki ta’lim natijalariga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligini ko‘rsatmoqda.

Badiiy asarni o‘rgatishda raqamli texnologiyalardan foydalanish

Bugungi raqamli ta’lim muhitida badiiy asarni o‘rgatish faqat bosma kitob bilan cheklanib qolmasligi mumkin. Elektron kitoblar, audioasarlar, interaktiv taqdimotlar, animatsiyalar va raqamli hikoyalash vositalaridan maqsadli foydalanish o‘quvchilarning darsga qiziqishini oshirishga xizmat qilishi mumkin.

Biroq raqamli vosita badiiy matnning o‘rnini bosmasligi, balki uni tushunishni qo‘llab-quvvatlashi kerak. Masalan, asarni audio shaklda tinglashdan keyin o‘quvchilarga qahramonlar, voqealar va muallif g‘oyasi bo‘yicha savollar berish mumkin.

Shuningdek, raqamli hikoyalash texnologiyalari yordamida o‘quvchilarning o‘zlari qisqa hikoya yoki asar mazmuniga asoslangan taqdimot yaratishlari mumkin. Bu jarayon o‘qish, tinglash, gapirish va ijodiy faoliyatni integratsiyalash imkonini beradi.

O‘qituvchining metodik roli

Badiiy asarni samarali o‘rgatishda o‘qituvchining vazifasi faqat matn mazmunini tushuntirishdan iborat emas. O‘qituvchi o‘quvchining matnni mustaqil anglashiga sharoit yaratishi kerak.

Buning uchun o‘qituvchi:ochiq turdagi savollardan foydalanishi; o‘quvchilarning turli fikrlarini tinglashi; javobni darhol to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri deb baholashdan oldin asoslashni talab qilishi; matndan dalil keltirishga o‘rgatishi; o‘quvchilarning shaxsiy tajribasini asar mazmuni bilan bog‘lashi; o‘quvchilarning individual farqlarini hisobga olishi; o‘qishga qiziqishni rag‘batlantirishi lozim.

Bunday yondashuv o‘quvchini passiv tinglovchidan faol kitobxonga aylantirishga xizmat qiladi.

Muhokama

Boshlang‘ich sinflarda badiiy asarni o‘rgatishning samaradorligi ko‘p jihatdan matnni qanday metod asosida o‘zlashtirishga bog‘liq. An’anaviy yondashuvda o‘qituvchi matnni o‘qiydi, mazmunini tushuntiradi va o‘quvchidan qayta hikoya qilishni talab qiladi. Ushbu usul muayyan metodik ahamiyatga ega bo‘lsa-da, zamonaviy ta’lim maqsadlari nuqtayi nazaridan o‘quvchining mustaqil fikrlashi va matnni chuqur tahlil qilishi uchun qo‘shimcha interaktiv usullar zarur.

Zamonaviy tadqiqotlarda dialogik o‘qishning samaradorligi qayd etilayotgan bo‘lsa-da, uning natijalari o‘quvchilarning yoshi, baholash vositalari va ta’lim sharoitlariga qarab farq qilishi mumkin. 2026-yilgi meta-tahlilda ham ta’sir kattaligi yosh va o‘lchash metodiga qarab o‘zgarishi aniqlangan.

Shu sababli badiiy asarni o‘rgatishda yagona universal metoddan foydalanishdan ko‘ra, o‘quvchining yoshi, tayyorgarligi, matnning janri va murakkabligi hamda darsning maqsadidan kelib chiqib metodlarni kombinatsiyalash maqsadga muvofiq.

Xulosa

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga badiiy asarlarni o‘rgatish o‘quvchilarning nafaqat o‘qish ko‘nikmalarini, balki ularning tafakkuri, nutqi, tasavvuri, estetik didi va ma’naviy-axloqiy qarashlarini rivojlantirishga xizmat qiladigan murakkab pedagogik jarayondir.

Samarali metodik yondashuvda o‘quvchi badiiy matnni shunchaki o‘qib, mazmunini qayta aytib beruvchi subyekt emas, balki matnni anglaydigan, savol beradigan, dalil keltiradigan, qahramonlarni tahlil qiladigan va o‘z munosabatini bildira oladigan faol kitobxon sifatida shakllantirilishi lozim.

Shu nuqtayi nazardan, boshlang‘ich ta’limda dialogik o‘qish, interfaol metodlar, obrazli tahlil, ijodiy topshiriqlar, muammoli savollar va raqamli ta’lim vositalarini uyg‘unlashtirish badiiy asarlarni o‘rgatish metodikasini takomillashtirishning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Zamonaviy meta-tahlil natijalari ham dialogik o‘qishning o‘qish savodxonligi va matnni tushunish jarayonlarini qo‘llab-quvvatlashi mumkinligini ko‘rsatmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. — Toshkent: Noshir, 2009. — 352 b.
2. Matchonov S., Bakiyeva H., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Xolboyeva G. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. — Toshkent: Ishonchli hamkor, 2021. — 644 b.
3. Matchonov S. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. — Toshkent: Toshkent nashriyoti, 2021. — 221 b.
4. Tang M., Lau K. L., Du Y. Effects and moderators of dialogic reading on children’s reading literacy: A three-level meta-analysis on studies from 2000 to 2025 // International Journal of Educational Research. — 2026. — Vol. 137. — 102963. DOI: 10.1016/j.ijer.2026.102963.
5. Xie W., Lin X. Are dialogic teaching-and-learning programs effective in pre-primary and primary schools? A meta-analysis // Teaching and Teacher Education. — 2024. — Vol. 147. — 104823. DOI: 10.1016/j.tate.2024.104823.
6. Paris A. H., Paris S. G. Teaching narrative comprehension strategies to first graders // Cognition and Instruction. — 2007. — Vol. 25, № 1. — P. 1–36.